

**Rondetafelgesprek over versterking weerbaarheid democratie,
Vaste Commissie voor Binnenlandse Zaken, 28 juni 2023**

Position Paper/Gesprekssessay

René Cuperus

Strategisch adviseur, publicist, co-auteur (met Josse de Voogd) van de *Atlas van Afgehaakt Nederland* en Senior Fellow Instituut Clingendael

Wat is een weerbare democratie?

Een weerbare democratie is een democratie die vitaal is, waarin sprake is van een levendig publiek debat over politiek-maatschappelijke vraagstukken zonder angst en vrees, in volksvertegenwoordiging en via vrije, onafhankelijke media.

Een weerbare democratie is een democratie met zelfvertrouwen die permanent aan zelfreflectie en zelfcorrectie doet, en waarin sprake is van een vreedzame machtswisseling na vrije, eerlijke verkiezingen op basis van onbetwistbare spelregels en volledige openheid.

Een weerbare democratische rechtsstaat wordt gekenmerkt door scheiding der machten, respect voor grondrechten en minderheden, een grote rol voor de volksvertegenwoordiging, en een overheid die haar burgers en een actief maatschappelijk middenveld vrij laat en tegelijkertijd beschermt.

Een weerbare democratie steunt op een middenklasse-samenleving, waarin de afstand tussen democratisch-staatkundige gelijkheid en sociaal-economische gelijkheid niet onoverbrugbaar groot is, waarin plutocratie (de macht van het geld) geen kans krijgt, en waarin, dankzij economische concurrentiekracht en technologische innovatie, een hoog niveau van welvaart en welbevinden wordt nagestreefd, en waarin het overheidsbeleid gericht is op bestaanszekerheid en volwaardig burgerschap voor allen.

Een strijdbare, waakzame democratie verdedigt en beschermt de spelregels en het open samenlevingsmodel van de liberale democratie en is intolerant tegen bewegingen en partijen die de liberale democratie willen ontregelen, ondermijnen of vernietigen.¹ Zij staat pal voor de bescherming van politieke (menings)vrijheid, vrije media, wetenschap, democratische politieke partijen en rechtspraak, en voor de bescherming van de menselijke waardigheid van elk individu (Hans August Winkler), gedachtig de horror van nazisme en communisme in de 20ste-eeuw.

Democratie onder druk

De democratie staat zowel intern als extern onder druk. Intern, door polarisatie & fragmentatie; door overheidsfalen en politiek wantrouwen bij complexe transitie; door de terugkeer van politieke vijandschap (Carl Schmitt) en door de opkomst van extreem-rechtse, anti-democratische en anti-pluralistische bewegingen. Extern door de autocratische dreiging van landen die de democratie verwerpen of ondermijnen.

Er is een urgente noodzaak om onze democratie weerbaarder te maken, zowel naar buiten als naar binnen. De liberale democratieën van het Westen worden geconfronteerd met autocratische

---

¹ Bastiaan Rijpkema, *Weerbare democratie. De grenzen van democratische tolerantie*, 2015. Zie ook: Willeke Slingerland, *Op zoek naar weerbaarheid als de democratie onder druk staat*, Oratie Saxion, 15 februari 2023

landen als de Chinese Volksrepubliek en Rusland. Die bedreigen de open westerse samenlevingen via spionage en buitenlandse inmenging. Maar met name China is ook een bedreiging als autocratisch rolmodel, zeker als het economisch en technologisch succesvoller zal zijn dan de Verenigde Staten, en 'sociale stabiliteit' kan stellen tegenover de politieke instabiliteit van de hedendaagse Amerikaanse democratie, waarin politieke vijandschap en chaotische polarisatie de positie van Amerika als rolmodel van de Westerse democratie ondermijnen.

Wat zich in Amerika afspeelt, is het angstbeeld voor de weerbare democratie. Het symbool daarvan is de bestorming van Het Capitool in Washington op 6 januari 2021. Daar werd de ziel van de democratie geraakt, namelijk de vreedzame machtswisseling na vrije, eerlijke verkiezingen op basis van onbetwistbare spelregels en volledige openheid.

In de Verenigde Staten doet zich een gevaarlijke vorm van politieke polarisatie voor, waarbij tegenstellingen en opvattingen gaan samenvallen met bestaande sociale, economische en culturele verschillen. Bevolkingsgroepen gaan zich emotioneel vijandig van elkaar onderscheiden in opvattingen en politieke kenmerken en mijden ruimtelijk en in organisatorisch samenleven contact en communicatie met andersdenkenden.² De zogenaamde *culture war* speelt zich af vanuit de loopgraven van vijandige bubbels en media. Waardenstrijd wordt waarheidsstrijd. Dat is een gevaar voor een open democratische samenleving, gebaseerd op deliberatie en consensusvorming.

Niet alleen de Verenigde Staten zijn een waarschuwing voor de weerbare democratie, dat zijn binnen de Europese Unie ook Hongarije, Slowakije en Polen, waarin zich '*democratic backsliding*' en aantasting van de *rule of law* voordoen, ondanks EU-lidmaatschap.

Toch kan een bescherming en strijdbare verdediging van de weerbare democratie alleen duurzaam succesvol zijn, als we ons rekenschap geven van de politiek-maatschappelijke disrupties en tektonische verschuivingen die mede ten grondslag liggen aan de instabiliteit van de westerse democratieën van dit moment.

Het globaliseringsproces heeft transitiewinnaars en transitieverliezers geproduceerd. De postindustriële kenniseconomie is samengegaan met een bevoordeling van hoogopgeleiden en het teloorgaan van tradities en vertrouwde verbindingen, zoals de naoorlogse volkspartijen. Er is de druk van de klimaat- en migratiecrisis, en technocratisch-juridische systemen van de overheid blijken burgers niet te beschermen, maar te vernederen. Ook is er de toenemende beleidsinvloed van de Europese Unie, haar geopolitieke naïviteit eindelijk voorbij, maar voor veel burgers is de EU een gevoelde *post-democracy*.

Afgehaakt Nederland

Beredeneerd vanuit de *Atlas van Afgehaakt Nederland* (die ik samen met Josse de Voogd schreef), waarin deze nieuwe maatschappelijke breuklijnen voor Nederland worden geanalyseerd, is een waarschuwing op zijn plaats. In de Atlas stellen wij vast dat grote delen van de Nederlandse bevolking zich niet meer gerepresenteerd en/of gerespecteerd voelen door de gevestigde politiek. Dat gevoel lijkt sterker naarmate men lager opgeleid is en verder van de Randstad afwoont. Er is vooral sprake van een opleidingskloof. Juist degenen die meer aangewezen zijn op de politiek, en daarvan in kwetsbare positie het meest afhankelijk zijn, lijken het 'geloof in politiek' te verliezen, afgaande op zeer lage opkomsten bij verkiezingen en aantoonbaar minder politiek vertrouwen.

Nederland lijkt steeds meer verdeeld tussen 'tevredenen met veel sociaal, economisch en cultureel kapitaal' en ontevredenen met minder hulpbronnen om het in de snel veranderende wereld te redden. Een scheiding tussen mensen die het de goede kant op vinden gaan met Nederland en zij die het de verkeerde kant op vinden gaan.

---

² Zie Paul Dekker (red), *Politieke polarisatie in Nederland*, 2022.

In de afgelopen decennia is Nederland te veel een grootstedelijke ‘hoogopgeleidendemocratie’ geworden, waarin de waarden en voorkeuren van academische professionals toonaangevend zijn. Een *Diplomademocratie* waarin zich een vals beeld heeft weten te nestelen van een Establishment tegenover een anti-Establishment, bestuurspartijen tegenover protestpartijen. Dat is geen solide basis onder een weerbare democratie. Sterker: zo’n zwart/wit polarisatie moet ten allen tijde vermeden worden, om niet in Amerikaanse (of Franse) toestanden terecht te komen, waar een gematigd politiek en maatschappelijk midden enorm onder druk staat.

De politieke lijfspreuk op mijn Twitter-biografie luidde lange tijd: *‘Tough on Populism and Tough on the Causes of Populism’* (zo ook geciteerd in het boek *The Road to Somewhere*, over de nationale *Somewheres* tegenover de kosmopolitische *Anywheres* van David Goodhart). Bij het urgente debat over weerbare democratie moeten we oppassen om de scheidslijnen in de samenleving tussen gevestigden en buitenstaanders, tussen zogenaamd establishment en anti-establishment, niet onbedoeld te bevestigen en verdiepen.

Dat gevaar ligt in deze gepolariseerde samenleving, met zwart/wit ‘anti-elite’ en ‘anti-volk’-denken - elitisme versus populisme - op de loer. Een weerbare democratie kan zich geen *culture war* veroorloven, tussen hoog en laag opgeleiden, tussen oude en jonge generaties of multicultureel. Een democratie kan alleen functioneren bij een gematigd midden, uiteindelijk gericht op consensus en compromisbereidheid.

Tegen deze achtergrond moeten we ervoor waken om het debat over weerbare democratie niet op de spits te drijven tussen zogenaamd moreel deugende fatsoenlijken en onfatsoenlijken, waar het gaat om splijtende globaliseringsvraagstukken als klimaat en migratie. In een tijd van politiek wantrouwen, maatschappelijk onbehagen en toekomstonzekerheid, moet een democratie verzwakte of teloorgegane verbindingen juist herstellen, en moet een te technocratisch-bestuurlijk georiënteerde politiek ‘meer democratie wagen’ (Willy Brandt) en in de Haagse en Brusselse systeemwereld de ervaringswereld van burgers veel meer serieus nemen.

Voorkomen moet worden dat het maatschappelijk onbehagen en politiek wantrouwen van velen exclusief geëxploiteerd wordt door anti-systeem of anti-democratische bewegingen. Daarom is er een harde waterscheiding/markering nodig tussen Ontevreden Nederland en Ondemocratisch Nederland, maar juist niet tussen Bestuurlijk Nederland en Ontevreden Nederland.

Concrete handreikingen

Tot slot een aantal concrete handreikingen voor de versterking van de weerbaarheid van de democratie:

- Voor een weerbare democratie is het van levensbelang dat de scheidslijn tussen bestuurspartijen versus niet-bestuurspartijen doorbroken wordt. Partijen als BBB, SP en JA21 moeten (kunnen) mee besturen, om het beeld van een diplomademocratie van en voor grootstedelijke hoogopgeleiden te doen kantelen. Het nationale niveau loopt hier achter op het lokale en provinciale niveau. Op lokaal niveau wordt ook meer geëxperimenteerd met democratische vernieuwing, burgerparticipatie, e.d. Hard nodig in een politiek bestel met een representatie- en prestatieprobleem.
- De spelregels van het electorale systeem moeten onbetwistbaar zijn. Het kiesstelsel daarom ongemeoid laten (geen Eerste Kamerverkiezingen voor Nederlandse expats). Robuust maken voor vijandige kritiek.
- Het is raadzaam en wijs ons te oriënteren op het Duitse model van *streitbare Demokratie (Nie Wieder)*:

“(1) Die Parteien wirken bei der politischen Willensbildung des Volkes mit. Ihre Gründung ist frei. Ihre innere Ordnung muss demokratischen Grundsätzen entsprechen. Sie müssen über

*die Herkunft und Verwendung ihrer Mittel sowie über ihr Vermögen öffentlich Rechenschaft geben. (3) Parteien, die nach ihren Zielen oder nach dem Verhalten ihrer Anhänger darauf ausgehen, die freiheitliche demokratische Grundordnung zu beeinträchtigen oder zu beseitigen oder den Bestand der Bundesrepublik Deutschland zu gefährden, sind verfassungswidrig“.*³

Met andere woorden: politieke partijen zouden ook in Nederland (in noodgeval) ongrondwettelijk verklaard moeten kunnen worden, als zij de beginselen van de liberale democratie met voeten treden. En wel door de Hoge Raad of een mogelijk Constitutioneel Hof (zie ook *Wet op de Politieke Partijen*). Politieke partijen moeten tevens democratische ledenpartijen zijn, waarop strenge regels van partijfinanciering van toepassing zijn.

- Democratie zit niet in ons kraanwater. In Nederland wordt veel te laconiek omgegaan met het (aan)leren van democratie. Elke generatie opnieuw moet leren en ondervinden wat democratie is. Nieuwkomers (vaak migranten uit niet-democratische, autoritaire samenlevingen, maar ook de nieuwe generatie) wordt onvoldoende democratisch burgerschap aangeleerd. *Prodemos* doet zijn best, maar nog heel veel jongeren, met name op vmbo en mbo, worden volstrekt onvoldoende vertrouwd gemaakt met democratie. Ook dat is werken aan weerbare democratie.
- De vervolging door OM en rechtbanken van haatzaaien, belediging, opruiing, netwerkcorruptie e.d. komt rommelig, improviserend en inconsequent over (zaak Wilders, zaak De Mos). De spelregels van de democratische rechtstaat moeten zoveel mogelijk vaststaan en onbetwistbaar zijn. De schijn van klassenjustitie moet in een sterk gepolariseerde samenleving koste wat kost worden voorkomen
- Politieke partijen zijn de zwakke broeders van onze democratie. Ondergefinancierd waar het gaat om ondersteuning, kennisopbouw en maatschappelijke worteling. Bij een weerbare democratie kun je niet voor een dubbeltje op de eerste rang zitten. Investerings gevraagd. Als er niet meer burgers actief worden in politieke partijen, met name jongeren en Nederlanders met migratieachtergrond, moeten we met en naast het bestaande partijpolitieke bestel de democratie opnieuw 'uitvinden'. Gelote Kamers, Jongerenkamers, burgerberaden, deelraden, buurtcommissies. Een weerbare democratie heeft geen opkomstpercentages onder de 50%.
- In tijden van kwaadaardig complotdenken hoeft een kabinet niet massaal naar het *World Economic Forum* in Davos te gaan. Het kan, maar hoeft niet.

---

³ Uit artikel 23 van de Duitse Grondwet.